

مقاله ترویجی

کالاهای مناسب جهت دریافت تعرفه ترجیحی از هند (فهرست پیشنهادی کالاهای درخواستی ایران در موافقتنامه تجارت ترجیحی با هند)*

پذیرش: ۱۴۰۱/۳/۲۹

دریافت: ۱۴۰۰/۸/۱۷

محمد رضا عابدین مقانکی^۱ (نویسنده مسئول)
میرعبدالله حسینی^۲

چکیده

و «محاسبه ایجاد و انحراف تجارت» برای توسعه تجارت دوجانبه طی دوره ۲۰۲۰-۲۰۱۰، مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفته است. مطابق محاسبات، ظرفیت صادرات ایران به هند معادل ۲۱ میلیارد دلار است که با توجه به میزان صادرات فعلی، حدود ۸۸٫۶ درصد از این پتانسیل محقق نشده است. همچنین ۹۰ درصد از این کالاها واسطه‌ای و حدود ۱۰ درصد مصرفی است که به ترتیب از متوسط تعرفه ۹٫۵ درصد و ۲۸٫۶ درصد برخوردارند؛ به نظر می‌رسد کاهش تعرفه‌های هند در چارچوب موافقت‌نامه تجارت ترجیحی می‌تواند زمینه افزایش صادرات ایران به هند را فراهم سازد. همچنین، نتایج مطالعه نشان می‌دهد، طی دوره، افزایش سهم تجارت دوجانبه ایران و هند همسو با توسعه تجارت ایران نبوده است و توسعه و تعمیق تجارت دوجانبه به توسعه تجارت ایران منجر نشده است. تحلیل نتایج حاکی است که عدم توسعه تجارت دوجانبه ناشی از ساختار تجاری ایران است و هم‌اکنون امکان توسعه تجارت دوجانبه بین ایران و هند ضعیف به نظر می‌رسد. البته با ارتقای ساختار اقتصادی-تجاری ایران، امکان بهره‌گیری از منافع تجارت دوجانبه و همگرایی اقتصادی-تجاری فراهم می‌شود.

هند، در ابعاد اقتصادی، سرمایه‌گذاری و تجاری جایگاه پویا و رو به رشدی در اقتصاد بین‌الملل دارد و با شکل‌گیری موافقتنامه تجارت و همکاری (روابط اقتصادی و تجاری ایران و هند با امضای تفاهم‌نامه‌ای به ارزش ۵۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۱۵ برای توسعه بندر چابهار وارد فاز جدیدی شد؛ سرمایه‌گذاری برای احداث خط آهن، توافق سه‌جانبه ایران، هند و افغانستان برای احداث کریدور حمل و نقل بین‌المللی در چابهار، علی‌رغم تحریم آمریکا علیه ایران، به گسترش روابط کمک کرد. با توجه به تلاش‌های انجام شده برای بسترسازی توسعه تجارت دوجانبه، انعقاد موافقت‌نامه تجارت ترجیحی دوجانبه می‌تواند تسهیل‌کننده باشد) به‌ویژه موافقتنامه تجارت ترجیحی بین ایران و هند، منافع قابل توجه غیراقتصادی، اقتصادی و تجاری می‌تواند به همراه آورد. مطالعه حاضر در راستای ارائه پاسخ به این پرسش‌ها است که تجارت دوجانبه ایران و هند چه وضعیتی دارد و در یک دهه گذشته، آیا تغییر و تحولات تجاری دوجانبه ناشی از اثر انحراف و یا ایجاد تجارت بوده است؟ هدف اصلی مقاله، ارزیابی توسعه تجارت دوجانبه ایران و هند است. برای این منظور، معیارهایی از قبیل «برآورد ظرفیت تجاری»

طبقه‌بندی JEL: F02، F15، F53

موافقت‌نامه تجارت ترجیحی / کالاهای درخواستی ایران / هند

* این مقاله برگرفته و اضافات از گزارش پژوهشی با عنوان "معرفی فهرست کالاهای پیشنهادی ایران برای توسعه صادرات به هند در قالب موافقت‌نامه تجارت ترجیحی دوجانبه"، انجام یافته در گروه پژوهش‌های بازرگانی خارجی موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۹۹) است.

m.abedin@itsr.ir

۱. عضو هیأت علمی موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

۲. عضو هیأت علمی موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

۱. مقدمه: طرح مسئله

حوزه تجارت بین‌الملل در دهه‌های اخیر با تحولات شگرفی روبه‌رو شده است. به طوری که توسعه در جهان امروز از طریق مشارکت و تعامل با اقتصاد جهانی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های آن امکان‌پذیر شده است. در دهه‌های اخیر، سرعت رشد تجارت جهانی حتی بیش از سرعت رشد اقتصاد جهانی شده است که یکی از علل مهم آن گسترش همگرایی‌های اقتصادی در جهان است. به‌ویژه طی دو دهه گذشته، جهان شاهد امضای روزافزون معاهدات مربوط به همگرایی‌های اقتصادی بوده و هم‌اکنون بیش از نیمی از تجارت جهانی بین بلوک‌های تجاری صورت می‌پذیرد و تقریباً هر کشوری عضو یک یا چند پیمان تجاری در قالب یکی از اشکال همگرایی‌های اقتصادی است. همگرایی‌های اقتصادی و ترتیبات تجاری منطقه‌ای به چند شکل ظهور پیدا می‌کنند که از لحاظ شدت همگرایی با یکدیگر تفاوت دارند. در ادبیات سازمان جهانی تجارت، ترتیبات منطقه‌ای به معنای هرگونه توافق تجاری ترجیحی متقابل بین دو یا چند کشور است که لزوماً هم متعلق به یک منطقه جغرافیایی نیستند. توسعه تجارت میان کشورها از طریق استفاده از ابزارهای گوناگون و عضویت در انواع همگرایی‌های اقتصادی امکان‌پذیر است. همگرایی‌های اقتصادی طیف وسیعی از پیوندها شامل مناطق آزاد تجاری، اتحادیه‌های گمرکی، بازارهای مشترک و اتحادیه‌های اقتصادی می‌گردد. به‌طور مشخص، یکی از این ابزارها و البته خفیف‌ترین نوع آن که یکی از نخستین گام‌ها در همکاری‌های اقتصادی نیز محسوب می‌شود، مبادله موافقتنامه تجارت ترجیحی است. در موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی، دو طرف متعهد می‌شوند تعرفه اعمالی خود بر فهرست کالاهای پیشنهادی طرف مقابل را کاهش داده و به عبارت دیگر بر آنها ترجیح قایل شوند. با کاهش نرخ تعرفه اعمالی بر کالاهای مشخص شده، قیمت کالاهای وارداتی کشور از طرف مقابل ارزان‌تر شده و انتظار می‌رود واردات این دسته از کالاها از این کشور با جایگزینی از سایر کشورها افزایش یابد.

ایران در گذشته چندان اشتیاقی به حضور در همگرایی‌های اقتصادی و تجاری نداشته، اما از برنامه سوم و عمدتاً برنامه چهارم توسعه بدین‌سو، تعامل با اقتصاد جهانی از اهمیت برخوردار گردیده است. به طوری که تاکنون یک موافقتنامه تجارت آزاد و پنج موافقت‌نامه تجارت ترجیحی امضا شده و در حال اجرا است. هرچند که دامنه محصولات تحت پوشش موافقت‌نامه‌های ترجیحات تجاری به شدت محدود است. البته پس از پیوستن به اتحادیه اقتصادی اوراسیا از آبان ماه سال ۱۳۹۸، امضای موافقتنامه تجارت ترجیحی با تعدادی از کشورها و از جمله هند در دستور کار قرار گرفت. با توجه به ظرفیت‌های اقتصادی ایران، حضور فعال در عرصه اقتصاد جهانی به اشکالی مانند مشارکت در ترتیبات تجاری منطقه‌ای توصیه‌ای اکید و لازم می‌باشد.

در مقاله پیش‌رو با توجه به درپیش بودن مذاکرات مربوط به انعقاد موافقت‌نامه ترجیحات تجاری میان ایران و هند، این موضوع مورد توجه قرار گرفته است. امضای تفاهم‌نامه‌ای به ارزش ۵۰۰ میلیون دلار برای توسعه بندر چابهار و سرمایه‌گذاری برای احداث خط آهن، توافق سه‌جانبه ایران، هند و افغانستان برای احداث کریدور حمل‌ونقل بین‌المللی در چابهار، علی‌رغم تحریم آمریکا علیه ایران، به گسترش روابط کمک کرد. در ادامه این مسیر، مبادله موافقت‌نامه تجارت ترجیحی می‌تواند به گسترش روابط فیما بین کمک نماید. بر اساس چنین موافقت‌نامه‌ای، هند در یک اقدام متقابل، نرخ تعرفه بر واردات از ایران را کاهش داده و این امکان را فراهم می‌کند که واردات این کشور از ایران (صادرات ایران به هند) افزایش یابد. در این مقاله، وضعیت تجارت ایران و هند با جهان و تجارت متقابل این دو کشور با یکدیگر مورد بررسی قرار می‌گیرد. سیستم تعرفه‌ای هند که قرار است حداقل بخشی از آن برای کالاهای ایرانی کاهش یابد، به تفکیک نوع کالا مورد بررسی قرار می‌گیرد. نکاتی مرتبط با موانع غیرتعرفه‌ای، مورد بررسی قرار گرفته و توجه به

آنها در مذاکرات یادآوری می‌شود. در نهایت، کالاهایی که برای توسعه صادرات ایران به هند با فرض کاهش نرخ تعرفه اعمالی بر آنها، در اولویت قرار می‌گیرند، بر اساس پتانسیل صادراتی ایران به هند مشخص شده و فهرست آنها معرفی می‌شود. اولویت‌بندی فهرست کالاها بر اساس محاسباتی خواهد بود که با استفاده از روش اسمارت برای تخمین میزان افزایش تجارت صورت می‌پذیرد.

مطالعه حاضر با هدف شناسایی و احصای کالاهای مناسب جهت دریافت تعرفه ترجیحی از هند و فهرست پیشنهادی کالاهای درخواستی ایران در موافقتنامه تجارت ترجیحی با هند در پنج محور تنظیم و تدوین یافته است. در ادامه مقدمه و طرح مسئله، ابتدا چارچوب نظری، روش‌شناسی (برآورد ساده ظرفیت تجاری، شاخص برتری نسبی آشکار شده و محاسبه ایجاد و انحراف تجارت) و پیشینه پژوهش ارائه می‌شود و سپس نتایج پژوهش ارائه می‌شود. در پایان، جمع‌بندی نتایج همراه با توصیه‌ها ارائه شده است.

۲. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

الف. مبانی نظری

برای اولین بار اقتصاددان کانادایی واینر (۱۹۵۰)، نظریه اتحادیه گمرکی را به صورت ایستا مطرح و نگرانی خود را در مورد ترتیبات تجاری-ترجیحی بیان کرد و نوشت که وقتی دو کشور بر اساس توافق، تعرفه‌های خود را برای کالاهای یکدیگر حذف می‌کنند ولی همین تعرفه‌ها را برای کالاهایی که از کشورهای دیگر وارد می‌شود حفظ می‌کنند، سبب بهبود سوددهی مبادله برای تاجران دو کشور می‌شود. زیرا هر دو کشور محصولات همسایگان خود را که می‌توانند ارزان‌تر تولید کنند را وارد می‌کنند. اما باید توجه داشت که در این حال تجارت منحرف می‌شود؛ چون اکنون دو کشور کالاهایی را از یکدیگر خریداری می‌کنند که گذشته بر این از سایر کشورها که در تولید آنها کارآمدتر بودند، وارد می‌کردند.

پیام روشن واینر این بود که مناطق تجاری ترجیحی با تبعیض در آزادسازی تجارت می‌توانند به تجارت اعضا و رفاه جهانی آسیب وارد کنند (Viner, ۱۹۵۰). نظریه واینر توسط بسیاری از اقتصاددان‌های معاصر مورد نقد و مطالعه دوباره قرار گرفته است. در مقابل نظریه واینر، نظریه «شرکای تجاری طبیعی» (Natural Trading Partners) ارائه شده است. این نظریه بر مبنای وجود حجم تجارت بالا در میان دو یا چند کشور با کمترین فاصله جغرافیایی تعریف می‌شود. اقتصاددان‌هایی مانند ووناکوت، لوتز (Paul, 1989) و سامیرز (Wonnacott & Mark Lutz, 1991) و سامیرز (Lawrence, 1991) بر این باور هستند که ترتیبات تجاری ترجیحی (Summers, PTAs: Preferential Trade Agreements) به این دلیل که شرکای تجاری طبیعی هستند آثار ایجاد تجارت بیش از انحراف تجارت آن است. از سوی دیگر، کروگمن (Paul, 1991) معتقد است اگرچه تجارت بر مبنای برتری نسبی استوار است ولی تحت تأثیر مسائلی مانند جغرافیا نیز قرار دارد و حذف فاصله جغرافیایی هزینه‌های حمل و نقل را کاهش می‌دهد. از این رو همسایه‌ها در چنین مناطقی در گستره وسیعی با یکدیگر به دادوستد می‌پردازند و انحراف تجارت بسیار اندک خواهد بود. این نظریه‌ها، مورد بحث دیگر اقتصاددان‌ها از جمله باگواتی (-Jadish Bhag, 1996) قرار گرفته است. او معتقد است که اقتصاددان‌های پیش‌گفته، موضوع ترتیبات تجاری منطقه‌ای را به صورت ایستا در نظر می‌گیرند و اثرهای پویای این ترتیبات که در نظر گرفتن عامل زمان که تسریع کاهش موانع تجاری در تجارت جهانی ارزیابی می‌شود را در نظر نگرفته‌اند. باگواتی دو مفهوم بلوک‌های بازدارنده و بلوک‌های سازنده (Stumbling Blocks and Building Blocks) را مطرح می‌کند. این دو اصطلاح به دو مفهوم انحراف تجارت و ایجاد تجارت که توسط واینر مطرح شده بود، بسیار نزدیک است. در متن‌های تجارت بین‌الملل، ترتیبات منطقه‌ای نوعی سیاست تجاری در راستای کاهش یا حذف موانع

شاخص برتری نسبی آشکار شده

بالاسا مقاله‌ای با استفاده از محاسبه برتری نسبی آشکار شده در سال ۱۹۶۵ به چاپ رساند (Balassa, 1965). این معیار در پژوهش‌های مختلفی استفاده شد، از جمله بانک جهانی (World Bank, 1994)، انتشارات کاربردی از جمله آکینو متحد (UNIDO, 1986)، انتشارات توماس (Aquino, 1981) و کرفت و توماس (Crafts and Thom-as, 1986) که به عنوان معیار تخصصی تجارت بین‌الملل است (ITC UNCTAD/WTO, 1995). با نگاهی گذرا به شاخص‌های ارائه شده توسط اقتصاددان‌ها در محدوده تجارت و برتری‌ها می‌توان دید که شاخص‌های اولیه لیزنر-بالاسا دارای نقص‌ها و اشکال‌های زیادی است که باعث شده محققین از به‌کارگیری این شاخص‌ها فاصله بگیرند. برتری نسبی آشکار شده کالای صادراتی کشور ز ارائه شده توسط بالاسا به این شرح است:

$$RCA_{ij} = \frac{X_{ij} / X_{iw}}{X_j / X_w}$$

صورت کسر بیانگر درصد سهم صادرات کشور ز در گروه کالای i از صادرات جهانی آن و مخرج کسر بیانگر درصد سهم صادرات کل کشور ز از کل صادرات جهان است. دامنه این شاخص به‌گونه‌ای است که مقادیر آن بین صفر و بی‌نهایت قرار می‌گیرد. چنانچه این شاخص در فاصله صفر و یک واقع شود حاکی از آن است که کشور ز در صادرات کالای i تخصص نداشته و برتری نسبی ندارد. قرار گرفتن این شاخص در فاصله یک تا بی‌نهایت نشان می‌دهد که کشور ز در صادرات کالای i برتری نسبی صادراتی دارد. روند صعودی (نزولی) شاخص، حرکت کشور به سوی تخصص‌گرایی (از دست دادن تخصص) در صادرات کالاها را نشان می‌دهد. بدین ترتیب، برای تمامی کالاها دو یا چند کشوری که امکان تجارت بین آنها بررسی می‌شود، برتری نسبی آشکار شده محاسبه می‌شود. هرچه تعداد کالاها مشابه که هر دو کشور در آن برتری نسبی آشکار شده بیشتر از یک دارند

و محدودیت‌های تجاری میان اعضا است. این ترتیبات شکل‌ها و سطح‌های مختلفی دارند که ترتیبات تجاری ترجیحی از جمله این ترتیبات است. بر اساس این ترتیبات باید اقلام کالا/گروه کالاها و بخش‌های مشمول موافقت‌نامه تجاری در کشور عضو بنا به مقتضیات اقتصادی و تجاری مشخص شوند. ترجیح‌های تعرفه‌ای وقتی حجم تجارت بین اعضا را افزایش می‌دهد که درجه تکمیل‌کنندگی تجاری میان آنها بالا باشد. همین‌گونه ظرفیت تجاری میزان تجارتی است که کشورها به صورت بالقوه می‌توانند با توجه به عوامل تعیین‌کننده جریان تجارت با یکدیگر داشته باشند. برای تعیین ظرفیت تجاری بین کشورها، روش‌های متعددی وجود دارد. بیشتر این روش‌ها در مواردی که کشورها در ابتدا هیچ‌گونه سیاست تجاری هماهنگی به‌کار نگرفته‌اند و روابط تجاری پایینی دارند، مناسب هستند. مجموعه روش‌های برآورد ظرفیت تجاری را می‌توان در سه گروه: الف- روش برآورد ساده ظرفیت تجاری، ب- روش برآورد ظرفیت تجاری با استفاده از آزمون مشابهت از جمله شاخص کسینوس (Cosine Index)، ج- روش برآورد ظرفیت تجاری با استفاده از مدل جاذبه، دسته‌بندی کرد.

برآورد ساده ظرفیت تجاری

در این روش ابتدا باید به کل ساختار تجارت دو کشور توجه شود. بر این اساس کالاهای موجود صادراتی و وارداتی را مشخص کرد. واردات کالایی کشور A را به تفکیک بر اساس کد کالایی (HS یا SITC) در نظر می‌گیرند، سپس در مقابل آن کلیه صادرات کشور B از همان کالا (به جهان) را مشخص می‌کنند. برای کالاها دو ستون به وجود می‌آید که یکی مربوط به واردات کالای A (از جهان) و دیگری مربوط به صادرات کشور B در آن کالاها (به جهان) است. با جمع حداقل مقدار هر سطر (در مقابل هرکد) بیشتر ظرفیت تجاری محاسبه می‌شود و ظرفیت معمولی ۲۰ تا ۳۰ درصد حداقل مقدار تعیین شده خواهد بود (Arnon, Sprick & Weinblatt, 1996).

تعرفه هند بر ایران مدنظر است و معادله مورد نظر برای محاسبه اثر ایجاد تجارت به صورت زیر تعریف می شود:

$$TC = M_{ijk} \eta_i^m \frac{dt_{ijk}}{(1+t_{ijk})}$$

به طوری که در آن: M_{ijk} : بیانگر واردات اولیه کالای i از کشور k ، به عبارت دیگر، واردات هند از ایران یا آنگونه که در این مقاله مدنظر قرار گرفته، پتانسیل صادرات ایران به هند در کالای i ؛
 $\frac{dt_{ijk}}{(1+t_{ijk})}$: بیانگر تغییرات سطوح تعرفه ای کالای i در کشور j ، به عبارت دیگر تغییرات تعرفه وارداتی هند بر کالاهای ایرانی و در اینجا با فرض ده درصد کاهش نرخ تعرفه؛

η_i^m : بیانگر کشش تقاضای واردات کالای i از کشور k توسط کشور j ، به عبارت دیگر کشش تقاضای واردات هند از کالای i ؛
 انحراف تجاری افزایش در واردات کشور i از کشور عضو موافقت نامه (کشور j) به دلیل کاهش در قیمت نسبی کالاهای وارداتی نسبت به سایر شرکای تجاری است که در واقع ترکیب جغرافیایی واردات را تغییر می دهد. بر این اساس با توجه به بزرگ تر یا کوچک تر بودن اثرات ایجاد و انحراف تجارت، رفاه در کشور i به دلیل تغییر واردات کالا از کشور تولیدکننده با کارایی بالاتر به سمت کشور تولیدکننده با کارایی پایین تر، افزایش یا کاهش خواهد یافت. برای اندازه گیری انحراف تجارت از رابطه زیر استفاده می شود:

$$TD_{ijk} = \frac{M_{ijk} \sum_k M_{ijk} \sum_K M_{ijk} \frac{\Delta(P_{ijk} / P_{ijk})}{(P_{ijk} / P_{ijk})} \sigma_m}{\sum_k M_{ijk} \sum_k M_{ijk} + \sum_K M_{ijk} + \sum_k M_{ijk} \frac{\Delta(P_{ijk} / P_{ijk})}{(P_{ijk} / P_{ijk})} \sigma_m}$$

که در آن: TD_{ijk} : میزان انحراف تجارت، M_{ijk} : ارزش واردات از کشور عضو موافقت نامه، M_{ijk} : واردات از کشورهای غیر عضو، σ_m : کشش جانشینی واردات کالا (که به تبعیت

کمتر باشد، امکان تجارت بین دو کشور بیشتر خواهد بود. البته محاسبه برتری نسبی آشکار شده هر کشور در صادرات کالاهای مختلف اطلاعات مفیدی در مورد تعداد و تنوع محصولات با برتری نسبی در هر کشور، رقابت یا عدم رقابت کشورها را برای صدور کالاها در دوره نشان می دهد.

محاسبه ایجاد تجارت و انحراف تجارت

اثرات ایستای تشکیل همگرایی های منطقه ای بر حسب دو اثر ایجاد تجارت و انحراف تجارت، قابل اندازه گیری است. یکی از روش های اجرایی به کار گرفته شده در این زمینه، مدل اسمارت است که محاسبات آن در چارچوب یک مدل تعادل جزئی و در حالت ثبات سایر شرایط انجام می پذیرد. این مدل شبیه سازی اثرات موافقت نامه ناحیه تجارت آزاد (FTA) را بر جریانات تجاری دوجانبه یا چندجانبه با دیگر شرکای تجاری نشان می دهد. در این مدل برای تعیین اثرات موافقت نامه، سمت واردات و سمت صادرات به صورت جداگانه بررسی و سپس با تلفیق این دو به تعیین اثر خالص مبادرت می شود. پیش بینی شبیه سازی اسمارت به طور مستقیم متاثر از سه متغیر کلیدی یعنی سطح جاری واردات، اندازه کاهش تعرفه و کشش تقاضای واردات می باشد. کل آثار ایجاد منطقه آزاد تجاری از مجموع دو اثر ایجاد تجارت (TC) و انحراف تجارت (TD) محاسبه می گردد.

به طور خلاصه، ایجاد تجارت به مفهوم افزایش واردات (صادرات طرف مقابل) یک کشور است که بر اثر کاهش قیمت نسبی واردات (صادرات) در پی کاهش نرخ تعرفه نسبت به قیمت وارداتی از سایر کشورها رخ می دهد. انحراف تجارت به مفهوم جایگزینی واردات از کشور مقابل (صادرات) با واردات با کیفیت تر و ارزانه تر از سایر کشورهای خارج از موافقت نامه است که بر اثر کاهش قیمت ناشی از تنزل نرخ تعرفه رخ می دهد.
 در این مطالعه میزان ایجاد تجارت ناشی از کاهش نرخ

از مدل اسمارت این کشش برای تمام کالاها ۱/۵- فرض می‌شود؛

که بیانگر تغییر در قیمت نسبی کالای وارداتی i بین کشورهای عضو و غیرعضو است و از رابطه زیر محاسبه می‌گردد:

$$\frac{\Delta(P_{ijk} / P_{ijK})}{(P_{ijk} / P_{ijK})} = \frac{1 + T_1^k}{1 + T_0^k} - 1$$

در رابطه فوق: T_0^k و T_1^k به ترتیب بیانگر تعرفه اولیه کشور عضو و غیرعضو بر کالای i ؛

T_1^k و T_1^k به ترتیب بیانگر تعرفه کشور عضو و تعرفه غیرعضو بر کالای i پس از ایجاد موافقت‌نامه می‌باشند.

بررسی تجارت درون منطقه‌ای بلوک‌های منطقه‌ای پراکنده در چهار قاره و از میان کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه طی چهار دهه اخیر -۱۹۸۰-۲۰۲۰ نشان می‌دهد که تجارت درون منطقه‌ای در بین ترتیبات منطقه‌ای موجود در دنیا با یکدیگر اختلاف عمده‌ای داشته و نسبت تجارت درون منطقه‌ای از ترتیبات تجاری با درآمد بالا به ترتیبات با درآمد پایین سیر نزولی دارد. در منطقه در مجاورت با ایران ترتیب منطقه‌ای وجود ندارد که منطقه‌گرایی در آن به سطح بالای توسعه رسیده و موجب همگونی شاخص‌های توسعه در میان اعضا شده باشد.

ب: پیشینه پژوهش

در ادامه، خلاصه نتایج پاره‌ای مطالعات مرتبط با موضوع پژوهش در چند سال اخیر در جدول (۱) ارائه می‌شود:

جدول ۱- مروری بر مطالعات و پژوهش‌ها و ارائه پاره‌ای شواهد تجربی

مؤلف (سال)	عنوان مقاله	فصلنامه	روش پژوهش	نتایج پژوهش
آرنون، اسپریک و ون‌بلات	چگونگی برآورد پتانسیل تجاری بین دو کشور	موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی	معیار و شاخص‌های ظرفیت بالقوه تجاری	کاربرد معیار و شاخص‌های ظرفیت بالقوه تجاری
صادفی یارندی و حسینی (۱۹۹۹)	بررسی امکان مبادلات محصولات کشاورزی ایران و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز	پژوهشنامه بازرگانی	معیار و شاخص‌ها محاسبه مزیت‌های نسبی و ظرفیت بالقوه تجاری	شناسایی و میزان ظرفیت محصولات کشاورزی تجاری متقابل
نصیرزاد، مهران و میرعبداله، حسینی (۲۰۱۳)	ارزیابی و برآورد ظرفیت‌های تجاری دوجانبه ایران با جمهوری آذربایجان	مطالعات اوراسیای مرکزی	معیار و شاخص‌ها محاسبه مزیت‌های نسبی، اکمال و ظرفیت بالقوه تجاری	شناسایی و میزان ظرفیت کالاهای مبادله‌ای تجاری متقابل
بزرگی، وحید و میرعبداله، حسینی (۲۰۱۰)	سازمان همکاری شانگهای: تحولات گذشته و چشم‌انداز آینده	مطالعات اوراسیای مرکزی	معیارهایی از جنبه‌های ۵ گانه اقتصاد، تجارت، سرمایه‌گذاری، انرژی و نظامی	قابلیت ارتقا به بزرگ‌ترین قطب‌های بین‌المللی جندبعدی
راسخی، سعید و میرعبداله، حسینی (۲۰۱۷)	ارزیابی همگرایی اقتصادی منطقه‌ای حوزه دریای خزر	مطالعات اوراسیای مرکزی	معیارهای همگونی و کارآمدی منطقه‌گرایی	ناموفق در همگونی اقتصادی و ناکارآمد در همگرایی تجارت منطقه‌ای
حسینی، میرعبداله، بهرام، امیراحمدیان و مهران، نصیرزاد (۲۰۱۸)	مطالعه شاخص‌های توسعه‌ای کشورهای ساحلی خزر در فرایند همگرایی منطقه‌ای	مطالعات اوراسیای مرکزی	معیارهایی از جنبه‌های چندگانه توسعه اقتصاد، تجارت، سرمایه‌گذاری و زیرساختها	بلوک‌های منطقه‌ای سازنده با شکل‌گیری تدریجی FTA
حسینی، میرعبداله و بیتا، نوروزی (۲۰۲۰)	ارزیابی و برآورد ظرفیت‌های صادراتی محصولات صنایع غذایی ایران به بازار روسیه	مطالعات اوراسیای مرکزی	معیار و شاخص‌ها محاسبه مزیت‌های نسبی و ظرفیت بالقوه تجاری	شناسایی و میزان ظرفیت صادرات محصولات کشاورزی و صنایع غذایی

ماخذ: مروری بر مطالعات تجربی توسط نگارندگان

۳. روش شناسی پژوهش

فهرست پیشنهادی برای اخذ تعرفه ترجیحی از کشور هند به منظور توسعه صادرات ایران به آن کشور با اتکا به روش شبیه‌سازی اسمارت و محاسبه آثار ایجاد تجارت در بازار هند به نفع صادرات ایران ارائه شده است. انتخاب این روش، برای تعیین فهرست کالایی به دلیل ویژگی آن و محتوای متغیرهای آن است. در این محاسبات از متغیرهای زیر استفاده شده است:

- پتانسیل صادراتی ایران به هند؛
- ارزش صادرات فعلی ایران به جهان؛
- ارزش صادرات فعلی ایران به هند؛
- ارزش واردات هند از جهان؛
- نرخ تعرفه کاربردی هند بر واردات اقلام کالایی؛
- کشش تقاضای واردات هند در هر یک از اقلام کالایی.

پتانسیل صادراتی

جهت پیشنهاد فهرست کالایی برای توسعه صادرات ایران به هند بر اساس موافقت‌نامه تجارت ترجیحی دو کشور از شاخص پتانسیل صادرات ایران به هند به تفکیک کدهای شش‌رقمی HS استفاده شده است. محاسبه پتانسیل صادرات ایران به هند برابر با ۳۰ درصد حداقل مقادیر متوسط صادرات ایران به جهان و واردات هند از جهان در نظر گرفته شده است. متوسط صادرات ایران به جهان و متوسط واردات هند از جهان به کمک ضربایی به دست آمده است. به‌گونه‌ای که جدیدترین رقم (ارقام سال ۲۰۱۸) در ۳ و ارقام سال‌های دورتر در ضرایب کمتر (ارقام سال ۲۰۱۷ در ۲ و سال ۲۰۱۶ در ۱) ضرب شده و جمع ارقام این سال‌ها بر جمع ضرایب (۱+۲+۳=۶) تقسیم شده است. این اقدام بدان دلیل انجام شده که با توجه به روند نوسانی صادرات ایران و واردات هند اولاً از ارقام چند سال استفاده شده و تورش ارقام تاحدی برطرف شود و ثانیاً به سال‌های نزدیک‌تر، اهمیت بیشتری داده شود.

بدین ترتیب متوسط صادرات ایران به جهان در دوره ۱۸-۲۰۱۶ معادل ۹۱,۹ میلیارد دلار، متوسط واردات هند از جهان ۴۱۸,۴ و نیز متوسط صادرات ایران به هند در این دوره ۲,۴ میلیارد دلار به دست آمد. بدین ترتیب ظرفیت صادرات ایران به هند معادل ۲۱ میلیارد دلار شد. معادل ۸۸,۶ درصد از این ظرفیت بلااستفاده مانده و تنها ۱۱,۴ درصد از آن در این سال‌ها استفاده شده است (جدول ۶). همان‌طور که در جدول فهرست پیشنهادی ایران برای کاهش نرخ تعرفه هند خواهیم دید، ظرفیت صادراتی فهرست پیشنهادی، معادل ۶,۲ میلیارد دلار خواهد بود.

جدول ۲- خلاصه ارقام پتانسیل صادرات ایران به هند در سال‌های ۱۸-۲۰۱۶ (میلیارد دلار)

متوسط صادرات ایران به هند	پتانسیل صادرات ایران به هند	پتانسیل صادرات فهرست پیشنهادی
۲,۴	۲۱,۰	۶,۲

منبع: محاسبات پژوهش

مدل شبیه‌سازی اسمارت

ارائه فهرست پیشنهادی برای توسعه صادرات ایران به هند با استفاده از شاخص پتانسیل صادراتی به تفکیک کدهای شش‌رقمی HS صورت می‌پذیرد ولیکن انتخاب کالاهای نهایی و اولویت‌بندی آنها با توجه به ایجاد تجارت تخمینی محاسبه شده با کمک روش اسمارت انجام می‌شود. در مدل اسمارت با استفاده از آمار واردات فعلی هر کشور (در اینجا واردات کالای i توسط کشور هند از ایران)، کشش قیمتی تقاضای واردات و میزان تغییر در نرخ تعرفه، میزان افزایش در واردات کشور مزبور (هند) یا به عبارت دیگر میزان افزایش صادرات طرف مقابل (افزایش صادرات ایران به هند) برآورد می‌شود. گفتنی است هرچه مقدار واردات اولیه، کشش تقاضای واردات و نیز درصد تغییر در نرخ تعرفه بیشتر باشد، میزان افزایش تجارت متقابل نیز بیشتر خواهد بود.

در مدل اسمارت، ایجاد تجارت و انحراف تجارت بر اساس کاهش نرخ تعرفه، مورد محاسبه و توجه قرار می‌گیرد. اما با توجه به آنکه در مطالعات مشابه مشخص شده است که سهم انحراف تجارت از کل آثار کاهش تعرفه‌ای، اندک می‌باشد، در این مقاله صرفاً میزان ایجاد تجارت مدنظر قرار گرفته و محاسبه شده است.

انتظار این است که اقدامات کاهش تعرفه‌ای از سوی شریک تجاری (هند) در قالب این موافقت‌نامه منبث از دو مسیر زیر، افزایش صادرات برای ایران را به دنبال داشته باشد: ۱) کالاهای بالفعل تجاری؛ که هم اکنون صادرات آن از ایران به هند صورت می‌پذیرد؛ ۲) کالاهای بالقوه تجاری؛ که در سبد صادراتی ایران به جهان وجود دارد اما هم‌اکنون در سبد صادراتی ایران به هند موجود نیست.

از این رو به منظور پوشش کامل کالاهای بالقوه و بالفعل تجاری، متغیر پتانسیل صادرات ایران به هند، جایگزین متغیر واردات شده است. بر این اساس از یک سو، کالاهای بالاترین توان صادراتی به هند و از سوی دیگر برخوردار از بیشترین حساسیت از لحاظ نیاز وارداتی مصرف‌کنندگان هندی با توجه به موانع تعرفه‌ای کشور هند و کاهش تقاضای واردات هر کالا انتخاب می‌شوند. کالاهای دارای این ویژگی، در عمل بیشترین میزان افزایش صادرات برای ایران از ناحیه کاهش موانع تعرفه‌ای در قالب موافقت‌نامه تجارت ترجیحی را به دنبال خواهند داشت. در شاخص ایجاد تجارت، حجم فعلی واردات، موانع تعرفه‌ای و کاهش تقاضای واردات (حساسیت مصرف‌کنندگان) هند به طور همزمان، مورد توجه قرار می‌گیرد. برای شبیه‌سازی آثار تغییر تعرفه در افزایش واردات از ایران، کلیه ردیف‌های تعرفه‌ای در قالب روش اسمارت با یک شوک کاهشی به میزان ۱۰ درصد روبه‌رو گردید.

پس از انجام محاسبات، از بین حدود ۴۰۰۰ قلم کالا (در سطح کدهای هشت رقمی HS)، تعداد ۴۵۸ قلم کالا به ترتیب اولویت به دست آمده است. این اقلام شامل

کالاهای فعلی صادراتی ایران به هند و همچنین اقلامی است که علی‌رغم توان صادراتی کشور و وجود تقاضای وارداتی هند، به کشور مذکور صادرات نشده است.

اثرات ایستای تشکیل همگرایی‌های منطقه‌ای بر حسب دو اثر ایجاد تجارت و انحراف تجارت، قابل اندازه‌گیری است. یکی از روش‌های اجرایی به‌کار گرفته شده در این زمینه، مدل اسمارت است که محاسبات آن در چارچوب یک مدل تعادل جزئی و در حالت ثبات سایر شرایط انجام می‌پذیرد. این مدل شبیه‌سازی اثرات موافقت‌نامه ناحیه تجارت آزاد (FTA) را بر جریان‌های تجاری دوجانبه یا چندجانبه با دیگر شرکای تجاری نشان می‌دهد. در این مدل برای تعیین اثرات موافقت‌نامه، سمت واردات و سمت صادرات به صورت جداگانه بررسی و سپس با تلفیق این دو به تعیین اثر خالص مبادرت می‌شود. پیش‌بینی شبیه‌سازی اسمارت به‌طور مستقیم متأثر از سه متغیر کلیدی یعنی سطح جاری واردات، اندازه کاهش تعرفه و کاهش تقاضای واردات می‌باشد. کل آثار ایجاد منطقه آزاد تجاری از مجموع دو اثر ایجاد تجارت (TC) و انحراف تجارت (TD) محاسبه می‌گردد.

به‌طور خلاصه، ایجاد تجارت به مفهوم افزایش واردات (صادرات طرف مقابل) یک کشور است که بر اثر کاهش قیمت نسبی واردات (صادرات) در پی کاهش نرخ تعرفه نسبت به قیمت وارداتی از سایر کشورها رخ می‌دهد. انحراف تجارت به مفهوم جایگزینی واردات از کشور مقابل (صادرات) با واردات با کیفیت‌تر و ارزان‌تر از سایر کشورهای خارج از موافقت‌نامه است که بر اثر کاهش قیمت ناشی از تنزل نرخ تعرفه رخ می‌دهد.

در واقع، در این مقاله بر اساس شبیه‌سازی اسمارت به دنبال محاسبه میزان ایجاد تجارت و انحراف تجارت ناشی از کاهش نرخ تعرفه هند بر ایران هستیم که معادله مربوطه در قسمت چارچوب نظری ارائه شده است.

۴. ساختار تجارت و تعرفه ایران و هند

۱-۴. تجارت جهانی ایران و هند

بر اساس آمار مرکز جهانی تجارت، صادرات ایران به جهان از ۷۸,۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ به ۹۶,۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته و واردات از جهان از ۴۲,۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ ابتدا به ۵۱,۶ در سال ۲۰۱۷ افزایش و سپس به ۴۱,۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ کاهش یافته است. این روند تغییرات باعث شده تا تراز تجاری ایران با جهان از ۳۵,۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ به ۵۵,۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یابد. بر اساس همین آمار، صادرات هند به جهان از ۲۶۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ به ۳۲۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته و واردات هند از جهان از ۳۵۶,۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ به ۵۰۹,۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته است. این روند باعث شده تا تراز تجاری هند با جهان از منفی ۹۵,۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ به منفی ۱۸۵,۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یابد. صادرات هند به جهان به طور متوسط طی این سال‌ها ۳,۳ برابر صادرات ایران به جهان بوده و واردات این کشور از جهان ۹,۷ برابر واردات ایران از جهان بوده است.

هند در سال ۲۰۱۵ را تشکیل داده‌اند. سهم این کالاها به مرور افزایش، و به ۳۵,۹۹ درصد در سال ۲۰۱۸ رسیده است. کالاهای واسطه‌ای در سال ۲۰۱۵ معادل ۳۴,۴۱ درصد از واردات هند را از آن خود نموده‌اند و به مرور سهم این کالاها کاهش، و به ۳۰,۶۹ درصد در سال ۲۰۱۸ تنزل یافته است. سهم کالاهای سرمایه‌ای از ۲۰,۳۲ درصد در سال ۲۰۱۵ با اندکی افزایش به ۲۱,۳۱ درصد در سال ۲۰۱۸ رسیده است. سهم کالاهای مصرفی به عنوان کم‌اهمیت‌ترین کالاهای وارداتی هند از ۱۰,۸۵ درصد در سال ۲۰۱۵ به ۱۱,۵ درصد در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته است (جدول ۲). البته سهم پایین این گروه کالاها گویای خوداتکایی بالای هند در تولید آن گروه کالاها است.

جدول ۴- ترکیب کالاهای وارداتی هند از جهان (درصد)

شرح	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸
مواد خام	۳۱,۶۴	۳۰,۹۸	۳۳,۵۳	۳۵,۹۹
کالاهای واسطه‌ای	۳۴,۴۱	۳۲,۱۴	۳۳,۰۲	۳۰,۶۹
کالاهای سرمایه‌ای	۲۰,۳۲	۲۲,۷۲	۲۱,۲۶	۲۱,۳۱
کالاهای مصرفی	۱۰,۸۵	۱۱,۱۸	۱۱,۱۴	۱۱,۵

Source: Wits-World bank

۳-۴. روابط تاریخی و تجاری ایران و هند

گستره روابط تاریخی ایران و هند

ایران و هند تا سال ۱۹۴۷ مرز مشترک طولانی دریایی و حوزه جغرافیایی و تاریخی مشترکی داشته‌اند (۲۵۰۰ تا ۳۰۰۰ سال قبل، یک موج بزرگ مهاجرتی از شمال شرق ایران به سوی منطقه سند صورت گرفته که به آن مهاجرت آریایی‌ها به هند می‌گویند. مبادلات و مهاجرت‌ها، همواره از آن دوره، میان ایران و هند وجود داشته است؛ در کتیبه‌های هخامنشی از هند نام برده شده و قلمروی داریوش بزرگ تا ورای تمدن سند ادامه داشته است). در دوران نوین نیز ایران و هند پس از استقلال هند، روابط را برقرار و پیمان دوستی به نام «صلح و دوستی ابدی» را امضا کردند. روابط ایران و هند پس از انقلاب اسلامی با توجه به نقش متغیرهای مختلف تا

جدول ۳- تجارت جهانی ایران و هند (میلیارد دلار)

شرح	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸
صادرات ایران به جهان	۷۸,۳	۹۱,۷	۹۶,۶
واردات ایران از جهان	۴۲,۷	۵۱,۶	۴۱,۲
تراز تجاری ایران	+۳۵,۶	+۴۰,۱	+۵۵,۴
صادرات هند به جهان	۲۶۱,۰	۲۹۵,۹	۳۲۴,۰
واردات هند از جهان	۳۵۶,۷	۴۴۳,۹	۵۰۹,۳
تراز تجاری هند	-۹۵,۷	-۱۴۸,۰	-۱۸۵,۳

Source: ITC-trade map

۲-۴. ترکیب کالاهای وارداتی هند (از لحاظ کاربرد)

مهم‌ترین گروه کالایی وارداتی هند از جهان را مواد خام تشکیل می‌دهد. این کالاها ۳۱,۶۴ درصد از کل واردات

پایان جنگ سرد، بهبود قابل توجهی را به خود ندیده است. اما با فروپاشی شوروی، بروز بحران افغانستان و اهمیت یافتن کشورهای آسیای مرکزی برای هندوستان، بستریایی برای نزدیکی بیشتر ایران و هند فراهم شد. در چند سال گذشته، سفر نازندرا مودی، نخست وزیر هند، به ایران در خرداد ماه سال ۱۳۹۵ (اولین دیدار نخست وزیر هند از ایران در ۱۵ سال گذشته) و امضای تفاهم نامه‌ای به ارزش ۵۰۰ میلیون دلار برای توسعه بندر «چابهار» و سرمایه‌گذاری برای احداث خط آهن و توافق سه جانبه ایران، هند و افغانستان برای احداث کریدور حمل و نقل بین‌المللی در چابهار به گسترش روابط کمک کرد. در اواخر بهمن ۱۳۹۶ نیز حسن روحانی، رئیس جمهور وقت ایران، به هندوستان سفر کرد. هند به ایران به مثابه قدرت منطقه‌ای موثر بر تحولات آن نگاه می‌کند. همچنین، در گذشته بسیاری از احزاب هند از برنامه هسته‌ای ایران حمایت کرده‌اند و افکار عمومی هند نیز دید مثبتی به ایران داشته است. به علاوه، دو حزب مهم کنگره و بی جی پی (از احزاب اصلی) نگاه مثبتی به ایران دارند. در واقع، رهبران هندی با وجود چالش‌های یک دهه گذشته، همواره کوشیده‌اند سطحی از روابط با ایران را حفظ کنند و با درک نقش ایران، ضمن حفظ روابط با قدرت‌های بزرگ، حاضر به چشم‌پوشی از روابط خود با تهران نباشند.

تجارت متقابل ایران و هند

در این میان روابط تجاری فیما بین در حال گسترش بوده است. به طوری که صادرات ایران به هند (شامل صادرات نفت خام ایران به هند) در سال ۲۰۰۱ معادل ۱۸۰٫۲ میلیون دلار (۰٫۸ درصد از کل صادرات ایران)، در سال ۲۰۰۵ معادل ۶۴۰٫۱ میلیون دلار (۱٫۱ درصد از کل صادرات ایران)، در سال ۲۰۱۰ معادل ۱٫۸ میلیارد دلار (۱٫۷ درصد از کل صادرات ایران) و در سال ۲۰۱۵ معادل ۲٫۵ میلیارد دلار (۴٫۲ درصد از کل صادرات ایران) بوده است. در این سال‌ها صادرات ایران به هند هم به لحاظ ارزش و هم به لحاظ سهم، عمدتاً

روند افزایشی داشته است. اما در سال‌های اخیر و با توجه به تحریم‌ها، صادرات ایران به هند از ۲٫۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ به ۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ کاهش، و به همین نسبت، سهم هند در کل صادرات ایران نیز از ۳٫۶ درصد در سال ۲۰۱۶ به ۲٫۱ درصد در سال ۲۰۱۸ تنزل یافته است. در طرف مقابل، واردات ایران از هند در سال ۲۰۰۱ معادل ۴۷۰ میلیون دلار (۲٫۹ درصد از کل واردات ایران)، در سال ۲۰۰۵ معادل ۱ میلیارد دلار (۲٫۶ درصد از کل واردات ایران)، در سال ۲۰۱۰ معادل ۱٫۲۷ میلیارد دلار (۲٫۳ درصد از کل واردات ایران) و در سال ۲۰۱۵ معادل ۲٫۳ میلیارد دلار (۵٫۷ درصد از کل واردات ایران) بوده است. ارزش و سهم واردات ایران از هند در این سال‌ها با افت و خیزهایی همراه بوده اما در مجموع افزایشی بوده است. اما طی سال‌های اخیر و علیرغم تحریم ایران، واردات ایران از هند از ۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ به ۲٫۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته و سهم این کشور در کل واردات ایران نیز از ۴٫۶ درصد در سال ۲۰۱۶ به ۶٫۴ درصد در سال ۲۰۱۸ فزونی یافته است. سهم ایران در صادرات هند به جهان در سطح ۰٫۹ درصد طی دوره ۱۸-۲۰۱۶ ثابت باقی مانده است. اما سهم ایران در واردات هند از جهان (با احتساب نفت خام) از ۲٫۳ درصد در سال ۲۰۱۶ به ۲٫۹ درصد در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته است (جدول ۳).

همچنین بر اساس آمار گمرک ج. ا. ایران، صادرات ایران به هند در سال ۱۳۹۸ به ارزش ۱٫۵۸ میلیارد دلار بوده که هند را با سهم ۳٫۸ درصدی از کل صادرات ایران در رده ششم بازارهای هدف صادراتی قرار داده است. ارزش صادرات ایران به هند نسبت به سال ۱۳۹۷، ۲۳ درصد کاهش یافته ولیکن به لحاظ وزنی ۱۵ درصد افزایش داشته است. واردات ایران از هند در این سال ۳٫۶۸ میلیارد دلار بوده که با سهم ۸٫۴ درصدی، هند را در رتبه چهارم قرار می‌دهد. واردات ایران به لحاظ ارزشی ۳۳ درصد و به لحاظ وزنی ۷۰ درصد بیش از سال قبل بوده است.

جدول ۵- تجارت متقابل ایران و هند (میلیارد دلار-درصد)

شرح	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸
صادرات ایران به هند (میلیارد دلار)	۲,۸	۲,۷	۲,۰
سهم هند از صادرات ایران به جهان (درصد)	۳,۶	۳,۰	۲,۱
واردات ایران از هند (میلیارد دلار)	۲,۰	۲,۳	۲,۷
سهم هند از واردات ایران از جهان (درصد)	۴,۶	۴,۴	۶,۴
سهم ایران در صادرات هند به جهان (درصد)	۰,۹	۰,۹	۰,۹
سهم ایران در واردات هند از جهان (درصد)*	۲,۳	۲,۵	۲,۹

* سهم ایران در واردات هند از جهان با احتساب واردات نفت خام هند از ایران محاسبه شده است.

Source: ITC-trade map

۴-۴. ساختار اعمال موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای هند بر

واردات

در موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی، عمده بحث بر سر کاهش نرخ تعرفه طرفین است تا با کاهش قیمت نسبی کالاهای وارداتی، میزان تجارت متقابل افزایش یابد. بنابراین باید وضعیت کلی تعرفه طرف مقابل (هند) بررسی شود تا نمایی برای تغییرات تعرفه‌ای به دست آید. در کنار توجه و مذاکره بر سر تعرفه، می‌بایست موانع غیرتعرفه‌ای نیز توجه کرد. زیرا حتی حذف تعرفه بدون کاهش یا حذف موانع غیرتعرفه‌ای ممکن است نتیجه چندان ملموسی در توسعه تجارت فیما بین ایجاد نکند. بنابراین، موانع غیرتعرفه‌ای نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

تعرفه وارداتی هند به تفکیک نوع کالا

متوسط وزنی تعرفه کل هند از ۷,۳۲ درصد در سال ۲۰۱۵ به ۴,۸۸ درصد در سال ۲۰۱۸ کاهش یافته است. کمترین نرخ تعرفه موزون مربوط به مواد خام است که از ۲,۴۴ درصد در سال ۲۰۱۵ به ۲,۰۷ درصد در سال ۲۰۱۸ تنزل یافته است. مواد خام، مهم‌ترین کالای وارداتی هند در این دوره بوده است. متوسط وزنی نرخ تعرفه دومین گروه کالای وارداتی هند (کالاهای واسطه‌ای) از ۱۲,۰۳ درصد در سال ۲۰۱۵ به

۷,۱۳ درصد در سال ۲۰۱۸ کاهش یافته است. متوسط نرخ تعرفه موزون کالاهای سرمایه‌ای از ۵,۰۴ درصد در سال ۲۰۱۵ به ۴,۱۱ درصد در سال ۲۰۱۸ کاهش یافته است. نرخ تعرفه موزون کم‌اهمیت‌ترین کالای وارداتی هند از جهان (کالاهای مصرفی)، از ۹,۶۶ درصد در سال ۲۰۱۵ به ۸,۳ درصد در سال ۲۰۱۸ تنزل یافته و بالاترین نرخ در این سال را داشته است.

جدول ۶- نرخ تعرفه واردات هند از جهان به تفکیک نوع کالا

شرح	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸
متوسط ساده % (کل کالاها)	۹,۷۵	۸,۹۱	۸,۸۸	۹,۰۳
متوسط وزنی % (کل کالاها)	۷,۳۲	۶,۳۵	۵,۷۸	۴,۸۸
ارزش (میلیارد دلار)	۱۱۱,۴	۱۱۸,۸	۱۶۱,۴	۲۵۱,۸
تعرفه صفر	۶,۶۴	۱۵,۰۲	۱۷,۳۶	۱۷,۷۱
سهم از کل ردیف‌های تعرفه‌ای (درصد)				
مواد خام	۲,۴۴	۳,۵۷	۲,۷۷	۲,۰۷
متوسط وزنی (درصد)				
کالاهای واسطه‌ای	۱۲,۰۳	۸,۰۷	۷,۹۱	۷,۱۳
متوسط وزنی (درصد)				
کالاهای سرمایه‌ای	۵,۰۴	۴,۵۷	۴,۰۴	۴,۱۱
متوسط وزنی (درصد)				
کالاهای مصرفی	۹,۶۶	۹,۶۶	۸,۶۱	۸,۳
متوسط وزنی (درصد)				

Source: Wits-World bank

موانع غیرتعرفه‌ای هند بر واردات

در بسیاری از مواقع، موانع غیرتعرفه‌ای در مقایسه با موانع تعرفه‌ای، عامل بازدارنده جدی‌تری بر سر راه توسعه تجارت است و به همین دلیل ضروری است در مذاکرات تجاری به دقت مورد توجه قرار گیرد. بررسی وضعیت موانع غیرتعرفه‌ای هند بر واردات، حاکی از آن است که ۴۳,۷ درصد از ردیف‌های تعرفه‌ای (شامل ۲۰۸۷ مورد) مشمول نوعی مانع غیرتعرفه‌ای است که این تعداد کالا ۴۵,۵ درصد از کل ارزش واردات هند را تشکیل می‌دهد. برخی از کالاها مانند منسوجات و پوشاک، سبزیجات و فرآورده‌های غذایی (دارای تنوع بالای کالایی)، بیشترین موانع غیرتعرفه‌ای و در برخی دیگر مانند کفش و پاپوش و لاستیک و پلاستیک

(دارای تنوع پایین کالایی) از کمترین موانع غیرتعرفه‌ای برخوردارند (جدول ۵).

به همین گروه کالایی است و کالاهای مصرفی (۹,۷ درصد) در رتبه بعدی قرار دارد. سهم ایجاد تجارت کالاها نشان می‌دهد که کاهش‌های تعرفه‌ای گسترده در کالاهای متنوع واسطه‌ای مورد نیاز هند می‌تواند زمینه‌ساز افزایش صادرات بیشتر برای ایران شود. اما بایستی توجه نمود که کاهش تعرفه‌ای مشابه در کالاهای مصرفی (با توجه به نرخ تعرفه بالاتر این کالاها در مقایسه با گروه‌های کالایی دیگر)، رشد صادرات بیشتری را در مورد هر کالا به دنبال خواهد داشت.

جدول ۸- پتانسیل صادراتی و اثربخاطر تجارت به تفکیک کالا از لحاظ نوع کاربرد (درصد)

نوع کالا	متوسط نرخ تعرفه هند-۲۰۱۸	سهم از پتانسیل صادرات ایران به هند	سهم از ایجاد تجارت
واسطه‌ای	۹,۳۴	۸۹,۹۷	۸۴,۹۷
مصرفی	۲۸,۶۳	۹,۷۷	۱۳,۹۱
سرمایه‌ای	۷,۴۳	۰,۲۶	۱,۱۳

منبع: محاسبات پژوهش

۵-۲. وضعیت موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای فهرست پیشنهادی بررسی دقیق‌تر وضعیت موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای هند نشان می‌دهد که رابطه متوازی میان موانع تعرفه‌ای با موانع غیرتعرفه‌ای هند وجود ندارد. بدین معنی که کالاهای با موانع غیرتعرفه‌ای بالاتر لزوماً از موانع تعرفه‌ای بالاتر برخوردار نیستند (جدول ۸). در برخی از گروه‌های کالایی مانند سوخت، محصولات شیمیایی و فلزات که ایران پتانسیل بالایی در صادرات به هند دارد علی‌رغم اینکه با موانع تعرفه‌ای پایین است، اما از سطح پوشش موانع غیرتعرفه‌ای بالایی برخوردار است. همچنین در خصوص برخی گروه‌های کالایی دیگر مانند سبزیجات دارای تعرفه بالا، مشاهده می‌شود که موانع غیرتعرفه‌ای بالایی نیز دارند. این امر نشان می‌دهد که صرف کاهش تعرفه در قالب موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی ممکن است منجر به افزایش صادرات نشود و لازم است ملاحظات مربوط به موانع غیرتعرفه‌ای نیز به دقت مورد توجه قرار گیرد.

جدول ۷- وضعیت اعمال موانع غیرتعرفه‌ای هند بر واردات

گروه‌های کالایی	درصد پوشش ارزش واردات	درصد پوشش ردیف تعرفه‌ای	تعداد کالاها
منسوجات و پوشاک	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۷۹۲
سبزیجات	۹۹,۸۸	۹۶,۸۶	۲۴۷
فراورده‌های غذایی	۹۹,۸۳	۹۹,۴۶	۱۸۴
حیوانات	۸۶,۰۱	۸۷,۱۶	۹۵
سوخت	۷۵,۴۰	۱۳,۱۶	۵
پوشش و پوست	۴۸,۸۰	۳۱,۳۴	۲۱
حمل و نقل	۴۰,۶۳	۶۲,۴۰	۷۶
چوب	۳۴,۸۳	۹,۴۸	۲۲
سنگ و شیشه	۳۳,۰۰	۲۱,۰۵	۴۰
فلزات	۲۹,۱۹	۱۸,۲۸	۱۰۲
مواد شیمیایی	۲۸,۵۲	۳۷,۶۲	۲۸۴
مواد معدنی	۱۶,۴۹	۲۸,۱۳	۲۷
ماشین‌آلات و الکترونیک	۱۴,۴۰	۱۴,۹۰	۱۱۴
لاستیک و پلاستیک	۱۰,۷۷	۱۶,۵۹	۳۵
کالاهای متفرقه	۵,۷۷	۸,۲۹	۲۹
کفش و پوشش	۳,۸۶	۲۵,۵۳	۱۲
کل	۴۵,۵۲	۴۳,۷۱	۲۰۸۷

منبع: بانک جهانی

۵. تجزیه و تحلیل نتایج و یافته‌ها

۱-۵. فهرست پیشنهادی

فهرست پیشنهادی ایران برای اخذ تخفیفات تعرفه‌ای در راستای افزایش صادرات ایران به هند در چارچوب موافقت‌نامه تجارت ترجیحی طولانی و پر حجم بوده است. اما بررسی فهرست پیشنهادی نشان می‌دهد که سهم عمده پتانسیل صادراتی به هند اختصاص به کالاهای واسطه‌ای (۸۹,۹ درصد) دارد (خلاصه شده در جدول ۷). همچنین بیشترین انتظار از افزایش صادرات (۸۴,۹ درصد) نیز مربوط

جدول ۹- موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای هند به تفکیک گروه‌های

کالایی

گروه کالایی	نرخ تعرفه هند (درصد)	پتانسیل صادراتی (هزار دلار)	سهم (درصد)	درصد پوشش موانع غیرتعرفه‌ای
منسوجات و پوشاک	۱۰,۰	۳۴,۲۱۱	۰,۵	۱۰۰,۰
سبزیجات	۳۸,۴	۲۲۵,۸۴۳	۳,۶	۹۹,۹
فرآورده‌های غذایی	۳۸,۵	۷۵,۷۰۵	۱,۲	۹۹,۸
حیوانات	۳۰,۰	۳,۴۶۱	۰,۱	۸۶,۰
سوخ	۴,۶	۲,۳۷۶,۲۱۰	۳۸,۱	۷۵,۴
پوشش و پوست	۱۰,۰	۸,۶۶۷	۰,۱	۴۸,۸
حمل و نقل	۱۷,۲	۱۳۰,۳۹۶	۲,۱	۴۰,۶
چوب	۱۰,۰	۲۷,۹۱۸	۰,۴	۳۴,۸
سنگ و شیشه	۱۰,۴	۱۰۸,۵۰۲	۱,۷	۳۳,۰
فلزات	۹,۲	۶۶۸,۵۹۰	۱۰,۷	۲۹,۲
شیمیایی	۸,۴	۱,۱۵۷,۹۸۴	۱۸,۵	۲۸,۵
مواد معدنی	۵,۷	۳۸۰,۶۷۰	۶,۱	۱۶,۵
ماشین‌آلات و الکترونیک	۸,۵	۱۴۸,۰۰۱	۲,۴	۱۴,۴
لاستیک و پلاستیک	۹,۲	۸۴۱,۷۶۱	۱۳,۵	۱۰,۸
کالاهای متفرقه	۹,۳	۲۸,۹۳۶	۰,۵	۵,۸
کفش و پاپوش	۲۰,۰	۲۶,۶۶۳	۰,۴	۳,۹
کل	۱۵,۰	۶,۲۴۳,۵۱۸	۱۰۰,۰	۴۵,۵

ماخذ: محاسبات پژوهش

پتانسیل صادراتی ایران به هند، کاهش تعرفه‌ها به صورت هدفمند و از طریق مبادله موافقت‌نامه تجارت ترجیحی می‌تواند به ایجاد تجارت و توسعه صادرات ایران به هند (و نیز توسعه واردات ایران از هند) بینجامد. روابط اقتصادی و تجاری میان ایران و هند با امضای تفاهم‌نامه‌ای به ارزش ۵۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۱۵ برای توسعه بندر چابهار وارد فاز جدیدی شد؛ سرمایه‌گذاری برای احداث خط آهن، توافق سه‌جانبه ایران، هند و افغانستان برای احداث کریدور حمل‌ونقل بین‌المللی در چابهار، علیرغم تحریم آمریکا علیه ایران، به گسترش روابط کمک کرد. بر اساس آمار سال ۲۰۱۸، صادرات ایران به هند حدود ۲ میلیارد دلار است (۲,۱ درصد کل صادرات ایران به جهان)؛ در مقابل با احتساب نفت، سهم ایران در تامین نیازهای وارداتی هند، ۲,۹ درصد است. هند در تجارت خارجی ایران از اهمیت بالایی برخوردار است؛ به طوری که سال گذشته، در رده ششم بازارهای هدف صادراتی ایران و نیز در رده چهارم مبادی وارداتی ایران بوده است. بنابراین، تسهیل تجارت میان دو کشور، باعث توسعه روابط تجاری فی‌مابین خواهد شد.

طبق برآوردها، ظرفیت صادرات ایران به هند معادل ۲۱ میلیارد دلار است که با توجه به میزان صادرات فعلی، حدود ۸۸,۶ درصد از این پتانسیل محقق نشده است. حدود ۹۰ درصد از این کالاها واسطه‌ای و ۱۰ درصد مصرفی می‌باشند که به ترتیب از متوسط تعرفه ۹,۵ درصد و ۲۸,۶ درصد برخوردارند؛ بنابراین کاهش تعرفه‌های هند در چارچوب موافقت‌نامه تجاری می‌تواند زمینه افزایش صادرات ایران به هند را فراهم سازد. البته توجه به موانع غیرتعرفه‌ای در کنار کاهش موانع تعرفه‌ای از اهمیت بالایی برخوردار است. زیرا حتی حذف موانع تعرفه‌ای بدون در کاهش یا برداشتن موانع غیرتعرفه‌ای، ممکن است دو طرف را در مسیر توسعه تجارت فی‌مابین ناکام بگذارد.

مهم‌ترین گروه کالای وارداتی هند از جهان را مواد خام تشکیل می‌دهند. این کالاها ۳۵,۹۹ درصد از کالاهای

۶. نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی

علیرغم وجود انواع تحریم‌ها، با توجه به ظرفیت‌های اقتصادی کشور، حضور فعال در عرصه اقتصاد جهانی به اشکالی مانند مشارکت در ترتیبات منطقه‌ای، توصیه‌ای اکید و لازم است. از کشورهای قابل توجه جهت مبادله موافقت‌نامه، هند است. تجارت میان دو طرف علیرغم مشکلات موجود، همچنان ادامه یافته و حتی گاهی با افزایش‌های مقطعی نیز مواجه بوده است. با عنایت به

وارداتی هند در سال ۲۰۱۸ را تشکیل داده‌اند. سهم کالاهای واسطه‌ای ۳۰٫۶۹ درصد و کالاهای سرمایه‌ای ۲۱٫۳۱ درصد بوده است. سهم کالاهای مصرفی به عنوان کم‌اهمیت‌ترین کالای وارداتی هند ۱۱٫۵ درصد بوده است.

با توجه به توافق مسئولان عالی ایران و هند جهت انعقاد موافقتنامه تجارت ترجیحی، روش تعیین فهرست پیشنهادی برای اخذ تعرفه ترجیحی از هند ارائه شده است؛ نظر به حجم بالای فهرست پیشنهادی برای اخذ تعرفه ترجیحی، امکان ارائه آن میسر نیست. برای تعیین این فهرست از متغیرهایی مانند پتانسیل صادراتی ایران به هند، ارزش صادرات فعلی ایران به جهان، ارزش صادرات فعلی ایران به هند، ارزش واردات هند از جهان، نرخ تعرفه کاربردی هند بر واردات اقلام کالایی، کشش تقاضای واردات هند در هر یک از اقلام کالایی استفاده شده است. بر اساس این محاسبات، از میان حدود ۴۰۰۰ قلم کالا (HS هشت رقمی)، تعداد ۴۵۸ مورد به ترتیب اولویت به عنوان کالاهای پیشنهادی برای لحاظ در موافقتنامه تجارت ترجیحی احتمالی بین دو کشور، معرفی شده‌اند. این اقلام، علاوه بر برخی از کالاهای فعلی صادراتی ایران به هند، شامل اقلامی است که صادرات آنها به هند انجام نمی‌شود، اما نظر به توان بالقوه صادراتی ایران و سبب کالاهای وارداتی هند از جهان، در فهرست قرار گرفته‌اند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که مجموع پتانسیل صادراتی این اقلام به بازار هند ۶٫۲ میلیارد دلار است که در حال حاضر تنها ۱٫۸ میلیارد دلار آن محقق شده است، بنابراین پیش‌بینی می‌شود اخذ تعرفه‌های ترجیحی از هند (در کنار کاهش یا برداشته شدن موانع غیرتعرفه‌ای این کشور)، مقدمات حرکت فعالین اقتصادی کشور برای دستیابی به صادراتی به ارزش ۴٫۴ میلیارد دلار فراهم خواهد شد. با عنایت به طولانی بودن فهرست پیشنهادی برای اخذ تعرفه‌های ترجیحی، امکان ارائه آن حتی در پیوست مقاله نبود و کسانی که مایل به داشتن فهرست باشند می‌توانند

آن را از دفتر مجله و یا نویسنده مسئول مقاله درخواست نمایند.

در ادامه توصیه‌ها و پیشنهادات زیر برای مذاکرات تجاری با کشور هند ارائه می‌شود:

۱. اطلاعات فوق نشان می‌دهد که در صورت تمرکز صادرات بر اقلام بالفعل تجاری، تحقق پتانسیل‌های بالقوه سهل‌الوصول‌تر خواهد بود؛ چرا که مطابق محاسبات انجام شده صادرات اقلام پیشنهادی (۴۵۸ قلم) برای اخذ تعرفه ترجیحی از هند حدود ۹۰ درصد صادرات فعلی ایران به هند (۱٫۸ از ۲ میلیارد دلار) را تشکیل می‌دهد؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود که در معرفی کالاها برای اخذ تعرفه ترجیحی به کالاهای بالفعل صادراتی توجه بیشتری شود.

۲. بررسی ساختار موانع غیرتعرفه‌ای واردات هند حاکی از آن است که حدود ۴۵ درصد از کل ارزش واردات هند به نوعی درگیر با موانع غیرتعرفه‌ای که از لحاظ تعدد کالایی (HS شش رقمی) حدود ۴۵٫۵ درصد ردیف تعرفه‌ای را شامل می‌شود؛ لذا بایستی توجه داشت که هند علاوه بر موانع تعرفه‌ای، از موانع غیرتعرفه‌ای برای محدودیت در واردات بهره می‌برد؛ بنابراین ضروری است این موضوع در مذاکرات مورد توجه قرار گیرد. هرچند تناسب خاصی میان موانع تعرفه‌ای با موانع غیرتعرفه‌ای گروه‌های کالایی وجود ندارد، ولیکن نرخ تعرفه سه گروه کالایی سبزیجات، فرآورده‌های غذایی و حیوانات که از درصد پوشش موانع غیرتعرفه‌ای بالایی (به ترتیب در حد ۹۹٫۹، ۹۹٫۸ و ۸۶٫۰ درصد) برخوردار است؛ در بالاترین اندازه و به ترتیب به میزان ۳۴٫۱، ۳۷٫۲ و ۱۰۰٫۰ درصد است.

۳. بیش از نیمی از نیازهای وارداتی هند مربوط به اقلام واسطه‌ای (۳۱٪) و سرمایه‌ای (۲۱٪) با متوسط تعرفه به ترتیب ۹٫۳٪ و ۷٫۴٪ است و واردات کالاهای مصرفی (۱۰٪) با متوسط تعرفه ۲۸٫۶٪ با بیشترین موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای مواجه هستند. بنابراین با توجه به سیاست‌های دولت هند در حمایت شدید از محصولات نهایی داخلی، بایستی

دانشگاه تهران، سال ۵، ش ۱۱، پاییز و زمستان، صص ۱۱۵-۳۴.
یعقوبی، پریسا و حسن ثاقب. (۱۳۹۸). «اهمیت راهبردی بندر چابهار
در تعاملات منطقه‌ای ایران و هند». موسسه مطالعات و پژوهش‌های
بازرگانی.

Abedin Moghanaki, Mohammad Reza et al. (2004),
Business Consequences of Establishing Preferential
Trade Arrangements between Iran and Arab
Countries, Business Studies and Research Institute.

Abedin, Mohammad Reza and Masoud, Kamali
Ardakani (2004). Consequences of establishing
preferential trade arrangements in West Asia on Iran's
foreign sector, Business Research, Year 10, Vol. 37,
Winter, pp. 109-128.

Abedin Moghanki, Mohammad Reza et al. (2016),
Expansion of Iran's Markets in Southwest Asia,
Business Studies and Research Institute.

Arnon, Spirak and Weinblatt (1996). The Potential for
Trade between ..., the World Economy, vol 19.

Commercial Printing and Publishing Company (2018).
Law on export and import regulations. Institute of
Business Studies.

Hosseini, Mir Abdallah and Bitra, Nowrozi (2019),
evaluation and estimation of the export capacity of
Iran's food industry products to the Russian market,
Central Eurasian Studies, University of Tehran, year
13, no. 1, Spring Summer, pp. 23-46.

ITC: UNCTAD/WTO (1997). National Export
Performance and International Demand, Research
Paper, International Trade Center (ITC).

Krugman, P. (1991), Geography and Trade, Cambridge
(MA): MIT Press.

Nasirzad, Mehran and Mir Abdollah Hosseini (2012),
evaluation and estimation of Iran's bilateral trade
capacity with c. Azerbaijan, Central Eurasian Studies,
University of Tehran, Year 5, No. 11, Fall and Winter,
pp. 34-115.

Rahmani Mitra (2013). Developments in North Africa
and Iran's business opportunities (determination of
goods requested by Iran for tariff reduction in case
of establishment of preferential trade). Business
reviews. Number 65.

Rasekhi, Saeed and Mir Abdallah, Hosseini (2017),
Evaluation of regional economic convergence of
the Caspian Sea Basin, Central Eurasian Studies,
University of Tehran, Year 10, Number 1, Spring

با بررسی لازم نسبت به فرآوری مواد خام و تولید کالاهای
واسطه‌ای صنایع هند اقدام نمود. حدود ۹۰ درصد از اقلام
فهرست پیشنهادی (۴۵۸ قلم) مربوط، واسطه‌ای هستند و
به نظر می‌رسد طرف هندی در این کالاتمایل بیشتری برای
اعطای امتیازات ترجیحی خواهد داشت.

منابع

آرنون، اسپریک و وین بلات. (۱۹۹۶). «چگونگی برآورد پتانسیل تجاری بین
دو کشور». مترجم: ابراهیم علی رازینی، مدیریت پژوهش‌های اقتصادی
بین‌المللی موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

ثاقب، حسن و سیف‌اله صادقی یازندی. (۱۳۸۵). «بررسی آثار موافقت‌نامه
تجارت ترجیحی دوجانبه ایران و پاکستان: با استفاده از مدل
شبیه‌سازی اسمارت». پژوهشنامه بازرگانی، سال ۱۰، ش ۳۸، بهار،
۲۵۹-۲۹۴.

حسینی، میرعبداله و بیتا نوروزی. (۱۳۹۹). «ارزیابی و برآورد ظرفیت‌های
صادراتی محصولات صنایع غذایی ایران به بازار روسیه». مطالعات
اوراسیای مرکزی، دانشگاه تهران، سال ۱۳، ش ۱، بهار و تابستان، صص
۲۳-۴۶.

راسخی، سعید و حسینی میرعبداله. (۲۰۱۷). «ارزیابی همگرایی اقتصادی
منطقه‌ای حوزه دریای خزر». مطالعات اوراسیای مرکزی، دانشگاه
تهران، سال ۱۰، شماره ۱، بهار و تابستان، صص ۶۷-۸۴.

رحمانی میترا. (۱۳۹۳). «تحولات شمال آفریقا و فرصت‌های تجاری ایران
(تعیین کالاهای درخواستی ایران برای کاهش تعرفه در صورت برقراری
تجارت ترجیحی)». بررسی‌های بازرگانی. شماره ۶۵.

شرکت چاپ و نشر بازرگانی. (۱۳۹۸). «قانون مقررات صادرات و واردات».
موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

عابدین مقانکی، محمدرضا و همکاران. (۱۳۸۴). «پیامدهای بازرگانی
برقراری ترتیبات تجاری ترجیحی میان ایران و کشورهای عربی».
موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

عابدین، محمدرضا و مسعود کمالی اردکانی. (۱۳۸۴). «پیامدهای
برقراری ترتیبات تجاری ترجیحی در غرب آسیا بر بخش خارجی ایران».
پژوهشنامه بازرگانی، سال ۱۰، ش ۳۷، زمستان، صص ۱۰۹-۱۲۸.

عابدین، مقانکی و محمدرضا و همکاران. (۱۳۹۶). «گسترش بازارهای
ایران در جنوب غرب آسیا». موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

نصیرزاد، مهران و میرعبداله حسینی. (۱۳۹۱). «ارزیابی و برآورد ظرفیت
تجاری دوجانبه ایران با ج. آذربایجان». مطالعات اوراسیای مرکزی،

Viner, J. (1950), the Customs Union Issue, New York, Carnegie Endowment for International Peace.

<https://irica.gov.ir>

<https://www.trademap.org>

<https://wits.worldbank.org>

Summer, pp. 67-84.

Saqib, Hassan and Saif Elah, Sadeghi Yarandi (2005). Examining the effects of bilateral preferential trade agreement between Iran and Pakistan: using the SMART simulation model. *Bazargani Research Journal*, Year 10, No. 38, Spring, 259-294.

Yaqoubi, Parisa and Saqib, Hassan (2018). The strategic importance of Chabahar port in the regional interactions of Iran and India, *Institute of Business Studies and Research*.

